

УДК 101.8:37.037
Б 34

Марія БАЯНОВСЬКА,

кандидат педагогічних наук,
доктор філософії (PhD), доцент, завідувач
кафедри суспільно-гуманітарної та етико-
естетичної освіти Закарпатського інституту
післядипломної педагогічної освіти
м. Ужгород, Україна

ДУХОВНІСТЬ ЯК БАЗИС ЦІЛІСНОСТІ ЛЮДСЬКОГО ЖИТТЯ

Баяновська М. Р. Духовність як базис цілісності людського життя. У статті автор розкриває цілісну модель людського життя, яка передбачає гармонійний розвиток усіх якостей і потреб людини. Основними питаннями цілісного життя виступають процеси самопробудження, самопізнання та самовдосконалення, які ґрунтуються на відкритті, збереженні та примноженні в собі духовності. Духовність є цінністю і животворчим джерелом людського життя, і для свого існування потребує постійного розвитку свідомості та самосвідомості людини, її емоційних, інтелектуальних і вольових якостей, певної системи знань, потреб, навичок і вмінь.

Ключові слова: дух, впадати у відчай, підняти бойовий дух, душа, модель, основа, інтеграція, об'єкт, мета, цінність, людське життя.

Баяновская М. Р. Духовность как базис целостности человеческой жизни. В статье рассматривается целостная модель человеческой жизни, предусматривающая гармоническое развитие всех человеческих качеств и потребностей. Главными вопросами целостной жизни выступают процессы самопробуждения, самопознания и самоусовершенствования, базирующиеся на открытии, сбережении и приумножении в себе духовности. Духовность – ценность и жизнетворческий источник человеческой жизни, требующий постоянного развития сознательности, эмоциональных, интеллектуальных и волевых качеств, системы знаний, потребностей, навыков и умений человека.

Ключевые слова: дух, уныние, повышение морального духа, душа, модель, основа, интерграция, объект, цель, ценность, человеческая жизнь.

Baianovska M. Spirituality as a basis of human life integrity. The author reveals a holistic model of human life, which involves the harmonious development of all qualities and needs. The main aspects of the life process are self-awakening, self-knowledge and self-improvement, based on the discovery, preservation and enhancement of spirituality. Spirituality is valuable and life-giving source of human life and its existence requires constant development of consciousness and self-consciousness of man, his emotional, intellectual and volitional qualities of a system of knowledge, needs, skills and abilities.

Key words: spirit, lose heart, raise morale, spiritual, soul, model, basis, intergrity, object, aim, value, human life.

© Марія Баяновська, 2017

Постановка проблеми та її актуальність. Тенденції загальноцивілізаційного розвитку об'єктивно висувають перед сферою освіти, яка продукує нові знання, їх олюднює, робить їх дієвими, діяльними нові вимоги – сформувати особистість здатну до життєтворення в умовах глобалізації, секуляризації, конкурентності, динамічності й мінливості світу, яка б плекала в собі духовність як базис цілісності життя. Український філософ В.С. Возняк цілком слушно зазначає, що шкільні, студентські, тим паче дитячі роки – не «підготовка до життя», а саме життя, й можливо краща його частина. Тому, на його думку, педагогічний процес доцільно розглядати не як власне «педагогічний», а як життєвий процес. Дослідники В. М. Доній, І. Г. Єрмаков, В. І. Назаренко, Г. М. Несен, Г. М. Сагач, Л. В. Сохань вважають, що цей процес можна розглядати також як процес життєтворчий, де особистість в самому цьому процесі творить саму себе і своє життя.

Аналіз наукових праць, присвячених розв'язанню проблеми. В існуючих публікаціях нові суспільні й освітні виклики, пов'язані з питаннями духовності людського життя, не дістали необхідної й достатньої, системної емпіричної й теоретичної рефлексії [1, 2, 3, 5, 6].

Розкриття сутності цілісної моделі людського життя, яка передбачає гармонійний розвиток усіх – фізичних, інтелектуальних, вольових, емоційних якостей та потреб людини, основних питань цілісного життя і є **метою статті**.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи технологічні особливості людського життя, можна сказати про те, що життя людини не є якоюсь даністю. Це проблема, яку людина змушена вирішувати кожну мить, на всіх етапах свого життєвого шляху. Тобто життя людини постає як процес життєтворчості. Зрозуміло, що цей процес може відбуватися по-різному: бути стихійним або організованим, виходячи з двох протилежних принципів – орієнтації на володіння чи орієнтації на буття. Отже, й моделі життя, які створює та реалізовує людина, не зважаючи на їх розмаїття, можна умовно поділити на речовинну і животворчу.

Речовинна модель – частково однобічна, Крайньою формою її прояву виступає асоціальна модель людського життя. Речовинна модель складається не тільки при орієнтації людини на володіння речами, а й тоді, коли людина цілковито отожднює себе із своєю соціальною роллю, із своєю професією чи посадою, навіть зі своїми потребами, які є переважно штучними, та зі своїм психологічним образом, який створився внаслідок пристосування до зовнішніх, повсякденних обставин власного життя, з сьогоденним ступенем свого розвитку. У такому разі людина перебуває під владою старого, яке усталилося, уречевилося, і тому відкриття нового, нових джерел та потенцій буття майже не можливо. Таке існування можна визначити як машинне, оскільки людина перебуває під владою зовнішніх сил, по суті в рабстві – зовнішньому чи внутрішньому.

Людині може здаватися, що вона робить щось самотійно, але насправді вона живе під владою зов-

нішніх обставин. Їй може здаватися, що вона про щось думає чи відчуває, але вона лише підпорядковується стандартним усередненим нормам відчуттів, мислення, бачення тощо. Тобто її життя розгортається як запрограмоване кимось, або чимось, іншим, а життєтворчість буде лише удаваною, ілюзорною.

Животворча модель – принципово інакша. Необхідною умовою її вироблення та реалізації виступає духовне народження людини. Людина – це істота, котра водночас належить двом світам: світу природи і духовному світу. Щоб піднятися над світом природи, в якому панує необхідність, а тому неможлива справжня творчість, людина повинна народитися вдруге. Людина як творець не народжується від своїх батьків. Від них з'являється лише природна істота з певними родовими ознаками, фізіологічними та психологічними особливостями, задатками. Друге, духовне, народження – це перехід в інший режим буття, в межах якого тільки й можлива творчість; різновидом останньої є творення людиною самої себе, себе як такої сутності, яку не можна звести до матеріальних процесів та явищ, якихось зовнішніх проявів. Цілісну животворчу модель можна описати словами Шрі Ауробіндо Гхоша: це зведена в систему напружена «діяльність самоудосконалення за допомогою виявлення потенцій, прихованих в істоті, та поєднання індивідуума з універсальним та трансцендентним буттям, яке ми бачимо частково виявленим в людині та Космосі» [6: 4]. Цілісна модель життя передбачає розвиток і включення у процес життєдії особистості всього потенціалу її можливостей. Проте, на нашу думку, не слід обмежувати коло наших потенцій і можливостей знаннями, навичками, вміннями, до того ж переважно професійними.

Людина – це єдність тіла, розуму, душі і духу. Отже, цілісна модель життя передбачає гармонійний розвиток усіх – фізичних, інтелектуальних, вольових, емоційних якостей та потреб людини. Значимо, що є важливим враховувати ще одну вимогу животворчої моделі життя – проблему критерію ефективності життя. Дуже часто, оцінюючи власне життя, людина співвідносить його з якимись авторитетами. Тобто порівнює його з життям видатних осіб – великих майстрів, політиків, митців, громадських діячів тощо. У цьому порівнянні людина бачить себе незадоволеною, недосконалою, приниженою, такою, яка відчуває страх перед майбутнім, в якому може не здійснитися щось або не досягти чогось. Усе це призводить до внутрішньої спустошеності й розчарування у власному житті. З другого боку, в разі ототожнення себе зі своєю особою, тобто зовнішньою оболонкою, людина орієнтується на те, що про неї думають інші, або на те, яке становище вона займає в суспільстві. Часто їй видаватиметься, що це становище не відповідає її можливостям, або що воно досить мізерне, або інші недооцінюють її, недостатньо рахуються з нею. В цьому разі людина відчуватиме незадоволення від життя, або дійде висновку, що воно не відбулося, або докладатиме масу енергії для того, щоб підвищити свій зовнішній статус, престиж.

У всякому разі вимірювання життя зовнішніми атрибутами успіху призводить людину до внутрішньої спустошеності, породжує страх втратити ці зовнішні ознаки благополуччя, страх, що наше прагнення до обов'язкової зовнішньої самоорганізації може закінчитись поразкою. За такого ставлення до життя відсутня любов до себе й світу, присутній лише голий утилітаризм, немає впевненості в собі та у своїх можливостях, а є лише страх втратити те, що вже надбане. Все це віднімає в людини творчу силу, оскільки розмінює її на уявні, ілюзорні надбання.

Отже, й проблема визначення продуктивності життя потребує того, щоб людина знайшла власну, внутрішню точку опори, відкрила у себе, як казав Григорій Сковорода, «внутрішню» людину, тобто відкрила в собі духовність, духовні багатства свого внутрішнього світу.

Таким чином, основним питанням цілісного життя виступають само пробудження, самопізнання та самовдосконалення, а усі ці процеси ґрунтуються на відкритті, збереженні та примноженні в собі духовності.

На часі ціннісне ставлення до духовності як явища, до духовності кожної людини, нації як і до самого життя людини. Відомий український філософ В. Г. Кремень наголошує на тому, що в умовах, коли ідеї, знання, технології змінюються скоріше, ніж змінюється людське покоління, і що людину навчити на все життя неможливо, необхідно внести певні корективи і в таку важливу сферу, як формування системи цінностей особистості. Вчений зазначає: «Слід усім зрозуміти, що утвердження цінностей, що вже віджили свій вік або завершують його, дуже негативно впливає не тільки на сутність особистості, її відповідність історичному часу, а й, безумовно, на життєвий шлях людини і характер суспільства загалом» [3: 14]. Ми живемо в час, коли утверджується «багатоманітність духовного світу», коли отримують нового тлумачення зрозумілі й вічні категорії, наприклад, поняття добра і зла в суспільному й особистісному житті [3: 14-15].

На нашу думку, духовність є животворне джерело людського життя. Поняття «дух», «душа», «духовність» належать до найбільш загальних, граничних характеристик людини та її життя. Внаслідок цього їх неможливо визначити за допомогою звичайної логічної дефініції – через рід і видові ознаки. Можна лише промаркувати їх певні концепти.

Смислові концепти духовності найрельєфніше зафіксовані в релігії, мистецтві, містицизмі і проступають як здатність і потреба орієнтуватися на вищі, універсальні цінності Істини, Добра, Краси в єдності.

Схожий смисл, закріплений за поняттям «духовність», знаходить вираження в мові. Мови світу використовують поняття «дух», «духовність» у різних значеннях, але завжди для позначення загального внутрішнього змісту та спрямованості, основного характеру чогось. Стосовно людини у тлумачному словнику української мови виділяють такі смислові аспекти слова «дух»: свідомість, мислення, психічні здібності, начало, яке визначає пове-

дінку, дію та внутрішню моральну силу [4: 443]. Коли ми розмірковуємо про духовність, за звичай використовуємо такі слова і словосполучення, як одухотворення. Тобто змістовно багата, особа, котра орієнтована на над утилітарні, вищі, духовні цінності; сила духу; дерзання духу, здатність діяти сміливо, вільно, творчо, орієнтуючись на вищі духовні цінності в подоланні спокус повсякденності; духовна нудьга, борня духу, поривання духу – прагнення піднятися над буденністю, подолати обмеженість свого щоденного буття, воління, як казав Пер Тейяр де Шарден, «більшого» існування, тобто більш насиченого, більш повного, більш справжнього; і водночас: падати духом – втрачати надію на щось, зневірятися в можливості чого-небудь; не вистачає духу – про брак сміливості, рішучості, мужності. Отже, дух, духовність співвідноситься з морально забарвленими інтелектуально-вольовими якостями особи і потребують мужності, сили, надії та віри. Духовність означає орієнтацію на вищі, над утилітарні цінності в їх єдності, прагнення вийти за утилітарно обмежені рамки буденності, тобто передбачає відкриття сакрального, абсолютно у собі, в іншій людині, в житті. Духовність пов'язана також із прагненням охопити життя в усій його повноті, що ніколи неможливо зробити до кінця, але завжди виступає необхідною умовою саморозвитку особи та суспільства. Духовність, як прагнення до повноти, насиченості, вагомості життя, пов'язана з глибинним усвідомленням свого буття, його сенсу, мети, вищого блага. Тому ефективність виховного процесу залежатиме від його спрямування на перетворення людини, (дитини) з об'єкта впливу на суб'єкт процесу творення власного життя із засвоєнням гуманістичних цінностей як умови сходження до духовності [1: 100]. Отже, духовність виступає основним принципом самобудування особи та суспільства, необхідною умовою вільного і творчого ставлення до особистого й суспільного життя.

Духовність передбачає не просто орієнтацію на вищі, загальнолюдські цінності, а й здатність і потребу свідомо та вільно будувати своє життя як унікальне і водночас благое, тобто таке, яке породжує. Посилює, розширяє і поглиблює життя, а не сіє ворожнечу і смерть.

Виходячи з викладеного, духовність розкривається як здатність і потреба особи (суспільства) переводити зовнішній зміст буття у свій внутрішній світ та у зворотньому напрямі на ґрунті законів Істини, Добра, Краси в єдності. Отже, духовність – це ціннісний вимір буття (внутрішнього та зовнішнього в їх єдності), його співвіднесеність з абсолютними цінностями, вічністю, творчістю та свободою. Духовність не є якоюсь даністю. Не можна казати, ця людина має духовність, а ця її не має. Духовність – це животворче джерело людини та її життя, яке потребує того, щоб його відкрили та доклали безперервних зусиль для його збереження. Так само як для того, щоб користуватися криницею, потрібно знайти підземне джерело, відкопати його і постійно стежити, щоб туди не потрапили бруд і сміття, щоб його не засипало землею і

т. і. Тому можна сказати про людину, що вона духовна лише тоді, коли вона чинить, діє як духовна істота. Духовність вельми важко відкрити та підтримати в собі, але дуже легко втратити.

Духовність для свого існування потребує постійного розвитку свідомості та самосвідомості людини, її емоційних, моральних, естетичних, інтелектуальних і вольових якостей, певної системи знань, насамперед про саму себе, свій мікрокосмос, а також потреб, навичок і вмінь. Тобто суб'єктом духовності виступає не свідомість людини, а її дух – як своєрідний сплав свідомості (включаючи самосвідомість та підсвідомість), інтелекту, волі та почуттів, у межах якого кожна з цих характеристик людини набуває нової якості та спрямованості.

Духовність не обмежується лише ставленням до універсальних цінностей (Абсолюту), вона включає в себе й ціннісні відношення до світу та самого себе. А цей пласт духовності формується на підставі розвиненої душевності людини. Тобто духовність і душевність людини генетично взаємопов'язані.

Синтез духовного і душевного у житті людини. За поняттям «душевний» у культурі закріплений такий смисл: «повний щирої приязні» (Словник С. І. Ожегова, с. 159). Душевність розкривається як здатність до співчуття та милосердя, як любов до ближнього, що починається з любові до самого себе (люби ближнього свого як самого себе), як терпимість, толерантність та щиросердність (якщо ми до ближнього ставимось так, як до себе, а себе сприймаємо як цінність, то ми не будемо безжалісні, байдужі, не толерантні, лицемірні). Таким чином, душевність співвідноситься із світом соціально-моральних почуттів людини. Її можна окреслити як емоційно-моральне ставлення до себе як до цінності та ставлення до іншого як до самого себе. Уточнення смислу поняття «душевність» допоможе уникнути його змішання з поняттям «духовність» і водночас розкрити їх невідривний взаємозв'язок. Адже так само як ґрунтом зростання бездуховності є бездушевність, суспільно нерозвинена чуттєвість (її зведення до елементарних потягів, рівно як і цілковита відмова від чуттєвих переживань – аскетизм, ханжество), так і ґрунтом зростання бездушності, в свою чергу, є бездуховність. Цей бік взаємозв'язку дуже добре розкрив російський філософ Іван Ільїн, котрий показав, що там, де духовних необхідностей немає, а душевні можливості незліченні, відбувається розпад особи, перетворення її на жертву всіляких пристрастей і обставин [2].

Отже, дух і душа взаємодоповнюють одне одного: перший відкриває людині цінності творення, обрії досконалості та вічності, а друга – цінності переживання, обрії світу та почуттів. Тому вироблення цілісної моделі життя неможливе без одночасного розвитку як духовності, так і душевності.

Ставлення до себе як вимір духовності. Ставлення до себе – це той «магічний кристал», в якому заломлюються відношення до світу та відношення до Абсолюту, відношення до світу цінностей і світу повсякденного життя, та з якого ці відношення починаються, подібно до того, як любов до іншого

починається з любові до себе. В цьому «Магічному кристалі» розкриваються цінності відношення, обрії та глибини внутрішнього світу, свободи та відповідальності, любові, віри, надії. Тут відбувається взаємопроникнення абсолютних цінностей та повсякденності, за якого перші наповнюються плоттю і кров'ю, набувають особистої значущості, а саме життя стає одухотвореним, орієнтованим на вищі закони Істини, Добра, Краси в їх єдності, і водночас стає унікальним, неповторним. Людина, яка живе самотньо, мотивує своє життя не стільки зовнішніми обставинами, скільки внутрішньою потребою жити саме так, а не інакше. Така потреба впливає з суті самої людини, а не із зовнішніх обставин і дозволяє реалізувати себе, незважаючи ні на що – ні на мінливість долі чи обставин, ні навіть на страх смерті: людина не може зрадити власному творчому покликанню, оскільки це означає зрадити самій собі, не поважати себе, перестати бути в своїх очах людиною. Умовою самотнього життя і виступає творче ставлення до себе, яке починається з само пробудження, самопізнання, відкриття природної краси свого внутрішнього світу, тобто з відкриття і плекання в собі духовності.

Віра, надія, любов як необхідні складові цілісного життя людини. Людина – істота трансцендентальна й інтенціональна, тобто така, котра сама прагне вийти за власні межі й спрямована на інше. Але саме духовність перетворює ці прагнення на справжню співпричетність, співбуття вічності, світу, людині (собі та іншій), оскільки має своєю необхідною підставою любов, віру та надію. З позиції образності В. Франкл охарактеризував любов, як «...можливість сказати комусь «ти» й ще сказати йому «так» [5: 95-96]. Інакше кажучи, любов – це здатність зрозуміти іншого (людину, світ) й самого себе в їх унікальній неповторності (сказати «ти») і водночас досягнути їх цінності і необхідності (сказати «так»). Любов відкриває те, чого немає в дійсності, але що перебуває у становленні, може й повинно бути. Любов, по суті, і є вірою та надією на те, що можлива та бажана досконалість (себе, іншого, світу) втілиться у дійсність. Любов і співвідноситься з вірою, а віра з любов'ю тому, що вірити – це не те саме, що «визнавати за істину». У вірі відкривається щось таке, що «має для нас внутрішню, вільно визнану переконливість і цінність» [5: 225].

Віра пробуджує любов та дух, усі творчі здібності людини. Віра є не що інше, як головний та провідний потяг людини, який визначає її життя, її уявлення, її прагнення та вчинки. Тому людина духовна настільки, наскільки вона вірить, сподівається та любить. І навпаки: вона вірить, сподівається та любить настільки, наскільки вона духовна. Адже людина може «...нехтувати своєю вірою, залишати її на свавілля випадку, пронизувати її забобами та марновірствами, перетворювати її на сліпий та руйнуючий фанатизм. Чи відводити їй якийсь куточок своєї душі і до того ж найбільш лякливий і лицемірний..., він може зраджувати своїй вірі з розрахунку і «продавати» її. Але в одному людині відмовлено – це жити без віри» [2: 138].

Віра, надія, любов як найвищі і абсолютні цінності потрібні людині тому, що життя її надлишкове в своїх потенціях і обмежене в своїй дійсності. Тобто людина завжди – інтуїтивно чи свідомо – відчуває, що життя, таке, яким воно є, – це ще не все життя, життя не в усіх своїх можливостях та повноті, в усій його досконалісті. І для того, щоб не розчаруватися в реальному житті, не зламатися під його тягарем, людина потребує віри та сподівання на те, що життя може та повинно бути інакшим. І допоки не згасає ця віра й надія, життя може продовжуватися. Лише на воротах пекла накреслено: «Залиш надію всяк, хто сюди входить».

Так само і любов. Об'єктом її виступає не обмежений, реальний предмет – життя, людина, світ, а предмет в усій повноті його нереалізованих можливостей. Любов і відкриває ці можливості та спрямована на їх утвердження.

Таким чином, такі почуття надають нашому життю об'ємності, багатомірності, перспективи, націленості на досконалість і створюють як можливість розгортання духовності, так і можливість реалізації моделі цілісного життя.

Висновки. 1. Людина – це єдність тіла, розуму, душі і духу, істота трансцендентальна й інтенціональна. Цілісна модель життя передбачає гармонійний розвиток усіх якостей і потреб людини.

2. Проблема продуктивності життя потребує того, щоб людина відкрила в собі духовність, духовні багатства свого внутрішнього світу.

3. Основними питаннями цілісного життя є процеси самопробудження, самопізнання та самовдосконалення, які ґрунтуються на відкритті, збереженні та примноженні в собі духовності.

4. Духовність є не лише животворчим джерелом людського життя, а й ціннісним виміром буття.

5. Смыслові концепти духовності проступають як здатність орієнтуватися на вищі, Абсолютні, вічні цінності, а також ціннісне відношення до світу та самого себе.

6. Вироблення цілісної моделі життя можливе лише за умови одночасного розвитку духовності і душевності.

7. Почуття віри, надії та любові створюють можливість як для розгортання духовності, так і для реалізації моделі цілісного життя.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

1. Бех І. Д. Формування людини не лише розумної, а передусім духовної / Іван Дмитрович Бех // Педагогіка і психологія. – 2014. – №2 (83). – С. 99-101.

2. Ильин И. А. Путь к очевидности / И. А. Ильин. – М., 1993.

3. Кремень В. Г. Якісна освіта: сучасні вимоги / Василь Григорович Кремень // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 4(53). – С. 5-19.

4. Словник української мови. – Київ, 1971.

5. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М., 1990.

6. Шри Ауробиндо Гхош. Синтез Йоги: Пер. с англ. – Санкт-Петербург, 1992.

Стаття надійшла до редколегії
3 травня 2017 року